

Keelekontaktide uurimisest internetis

Anna Verschik

Tallinna ülikooli professor

Internetilingvistika

Tihti võib kuulda, et internetis levinud keelekasutus on halb, lohakas, ei järgi norme, et kirjaoskus langeb, noored inimesed ei loe jne. Siiski tundub, et see on pigem igivana arutus teemal „noored ei hooli, aga meie ajal...”. Esiteks, ka kõige haritum inimene ei kasuta igas olukorras läbinisti normingulist keelekuju. Teiseks, asi on pigem selles, et keelekasutus on tingitud paljudest keelevälistest teguritest: suhtlussituatsioonist, väljakujunenud tavadest, kaasvestlejatest, nende keeleoskusest jms. Kolmandaks, interneti puhul on tegemist uute suhtlustingimuste ja keelekasutuse uute olukordadega, seega ei tasu oodata, et kasutataks automaatselt olemasolevaid malle.

Kirjutasin mitmuses „uute olukordadega”, sest, rangelt öeldes, pole olemas internetikeelt kui sellist. On terve hulk erinevaid tekstitüüpe, kusjuures mõnes on norminguline keelekuju täiesti ootuspärane (nt ametlik e-kiri), mõnes aga mõjuks see hoopis pentsikult ja peenutsevalt (nt suhtlus reaajas MSN-is, mis oma loomult läheneb pigem suulisele tekstile; selle suhtlustüübi kohta öeldaksegi *rääkisin MSN-is*).

Nii nagu suulises suhtluseski, tuleb ka internetisuhtluses ette erinevaid olukordi. Mõni on eristamatu konventsionaalsest kirjalikust suhtlusest, nagu ametlikud e-kirjad (vahe on selles, et neid saadetakse elektrooniliselt, mitte aga paberil ümbrikus), mõni läheneb pigem suulisele suhtlusele ja toimub reaajas, dialoogi või isegi polüloogi režiimis (MSN, Skype jms). Mõned internetitekstid on aga vahepealsed, ühendades nii kirjaliku kui ka suulise keelekasutuse tunnuseid. Näiteks foorumiarutelud on argisemad ja kõnekeelsemad, kuid, erinevalt suulisest vestlusest, ei ole reeglina dialoogi režiimis, isegi kui kirjutatule reageeritakse kiiresti ja uusi kommentaare tekib järjest juurde. Omaette žanr on blogi, mis on sisuliselt monoloog ja millele võivad, kuid ei pruugi järgneda kommentaarid.

Võib öelda, et on tekkinud uus keeleteaduse haru, internetilingvistika, mis on hoogsalt kasvav ala. Päris hea ülevaate teemaga esimest korda tutvuda soovijaile annab oma raamatutes David Crystall¹. Eri tüüpi uurimusi võib leida mitmesugustest ajakirjadest, kuid juba 1995. aastast ilmub ajakiri Journal of Computer-Mediated Communication.

Kontaktlingvistika

Nagu nimi näitab, uurib kontaktlingvistika keelekontakte. Sama teemaga on mingil määral tegelnud ajalooline keeleteadus, kuid siin on oluline vahe. Kontaktlingvistika kui distsipliin sündis pärast Teist maailmasõda, umbes samal ajal kui mitmekeelsust üldse tõsisemalt uurima hakati. Suuna üks rajajaid oli Uriel Weinreich oma 1953. a ilmunud teosega „Languages in Contact”. Erinevalt varasematest uurimustest tõusid tähelepanu keskpunkti mitte juba toimunud keelekontaktide tulemused, vaid see, mis sünnib praegu, nt laste kakskeelsus, mitmekeelsete isikute keelekasutus jms. 1960ndatel sündis sotsiolingvistika, mis vastandas end seni valitsenud vormist lähtuvatele suundadele ja hakkas rõhutama vajadust uurida tegelikku keelekasutust. Sotsiolingvistika koosneb omavahel lõdvalt seotud aladistsipliinidest; sotsiolingvistide ühendab arusaam, et keeleainest peab koguma tegelikest keelekasutuse olukordadest ja et keelekasutus sõltub kõnelejatest, ühiskondlikest suhetest, keeleideoloogiast jms. Kontaktlingvistikat võib vaadelda sotsiolingvistika osana.

Kontaktlingvistika tegeleb küll keeleainesega, kuid samas peab silmas keelekasutajate tausta, sotsiaalseid suhteid, kontaktsituatsiooni tüüpi jms. U. Weinreich oli omal ajal üldistustest veel kaugel, püüdes seletada keelekontaktidest tulenevaid keelemuutusi osaliselt ka sotsiaalsete teguritega. Kuigi struktuuralsed tegurid mängivad keelemuutuses rolli, on liikumapanevad jõud keelevälised (nt vajadus omandada ja kasutada teist keelt jms). Kontaktlingvistiline uurimus võib olla nii kvantitatiivne kui ka kvalitatiivne, kuid väga tihti on ta kvalitatiivne, sest näiteks uues või täiesti tundmatus keelekontaktide situatsioonis püütakse esmajoonel leida vastuseid *miks*-küsimustele.

Kuna põhirõhk on tegelikul keelekasutusel, on kontaktlingvistikas enamasti uuritud suulist kõnet. Keeleteadlane kas intervjuuerib teda

¹ Crystal, David 2001. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press ja Crystal, David 2011. Internet Linguistics: a Student Guide. London & New York: Routledge.

huvitavaid kõnelejaid või jälgib nende suhtlemist või, mis veelgi parem, teeb mõlemat. Teisisõnu, keeleteadlane teeb välitööd ja analüüsib pärast kogutud materjali. Mittesuulise suhtluse andmestik (alates kirjavahetusest kuni siltide ja ajalehetekstideni) ei ole olnud aga tähelepanu all just nimelt sellepärast, et tähtsaks on peetud tegelikku, s.o redigeerimata, argist keelekasutust. Kuid kui tahame teada, kas ja kuidas on muutused saanud harjumuspäraseks ja loomulikuks keelekasutuse osaks või kas kontaktist johtuvad muutused on saanud ka redigeeritud keelepruugi osaks, siis on abi kirjalikest tekstidest. Siin kohtubki kontaktlingvistika teiste distsipliinidega, nagu ortograafia, sotsiolingvistika ja keelemaastikud (viimasega on Eestis tegelnud Anastassia Zabrodskaja²).

On täiesti selge, et mitmekeelsus on Eestis loomulik nähtus, enamik elanikke oskab vähemalt kaht keelt (mõlema keele oskus ei pea olema tingimata võrdselt hea). Tavaliselt räägitakse inglise keele mõjust, kuid samas on ka eesti keel mõjukeel, nt muutusi on toimunud või on need toimumas kohalikus vene keele variandis (seda on aga uuritud enamasti suulise kõne põhjal).

Kõik kokku: keelekontaktid internetis

Kui on juba juttu keelekontaktidest konventsionaalsetes kirjalikes tekstides, siis miks mitte võtta vaatluse alla ka internetimaterjal. Teatud lihtsustusega võib öelda, et on olemas n-ö ükskeelne ja mitmekeelne internetilingvistika. Ükskeelne internetilingvistika püüab tuvastada interneti tekstitüüpide olulisi tunnuseid, uurib, mis on teatud suhtlusžanridele omane jms ühe keele piires.

Üllatavalt pole mitmekeelne internetilingvistika kuigi tõsiselt käsitletud keelekontakte. Seni on huvikeskmes olnud keelevalik kui selline (kes, mis keeles, mis olukorras kirjutab), noorte mitmekeelsete kasutajate identiteet, nn võrgukogukonnad (ka diasporaa kogukonnad, foorumid, jututoad). Näiteks on saksa keeleteadlane Jannis Androutopoulos³ kirjutanud immigrantide portaalidest (sks k *Ethnoportalen*).

² Zabrodskaja, Anastassia (ilmumas). Linguistic landscapes in Estonia: Research perspectives. – Laitinen, M.; Zabrodskaja, A. (eds.), *Dimensions of Linguistic Landscapes in Europe: Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

³ Androutopoulos, Jannis 2006. Mehrsprachigkeit im deutschen internet: Sprachwahl und Sprachwechsel in Ethno-Portalen. – Schoblinsky, Peter (Hg.) *Sprache und neue Medien. Von *hdl* bis *cul8r**. Sprache und Kommuni-

Millegipärast aga ei ole lähenetud interneti mitmekeelsele materjalile kontaktlingvistiliste meetoditega. Seni on sel teemal kirjutanud vaid kaks hollandi keeleteadlast, Margreet Dorleijn ja Jacomine Nortier⁴, kes uurivad Hollandis elavate Marokost pärit immigrantide araabia keele muutumist ja kontakte hollandi keelega. Eestis on mõningal määral kirjutanud eesti-vene kakskeelsest suhtlusest internetis Anni Oja⁵, kuigi ta uurimus ei puudutanud otseselt keelemuutust.

Kontaktlingvistiliste mudelite rakendamisel ja testimisel on aga internetimaterjali puhul suur potentsiaal. Näiteks on üpris palju uuritud koodivahetust ehk rohkem kui ühe keele kasutamist ühe vestluse või ütluse piires. Koodivahetus on kaks- või mitmekeelse suhtluse kõige markantsem osa, sest tavainimene ei pruugi grammatika muutusi märgata, küll aga paistab ilmselgelt võõras leksikaalne materjal hästi silma, näiteks midagi lauses: *ты уже липик наклеила?* 'kas oled juba lipiku külge kleepinud?'. Võib öelda, et kõik tavapäraseks muutunud laenud on kunagi kõnes esimest korda figureerinud, seega olid nad kunagi ammu koodivahetused. Koodivahetuse grammatiliste aspektide kohta ei ole kontaktlingvistidel ühist arvamust; on pakutud üpris palju erinevaid mudeleid ja seletusi, mida püütakse ümber lükata või kirglikult kaitstakse. Koodivahetus on mitmekeelses internetis samuti igapäevane nähtus ning tundub mõistlik, et mõnd mudelit võiks rakendada ka seal ja vaadata, mis sellest välja tuleb. Näiteks on Lars Johanson pakutud koodikopeerimise mudelit edukalt kasutanud Marja Vaba oma magistritöös „Inglise-eesti koodikopeerimisest Skype’i Tallinna kontori kahe vestlusgrupi näitel”⁶.

kation in den Neuen Medien. Mannheim: Dudenverlag. (Thema Deutsch, Band 7.), 172–196.

⁴ Dorleijn, Margreet; Jacomine Nortier 2009. Code-switching and the internet. – Bullock, B. E.; Toribio, A.J. (eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 127–141.

⁵ Oja, Anni 2008. Choosing language in Internet conversations between Russians and Estonians. – Kibrik, A. E. et al. (eds.) *Computational Linguistics and Intellectual Technologies. Papers from the Annual International Conference Dialogue 2008*, 7 (14), 602–605.

⁶ Vaba, Marja 2009. Inglise-eesti koodikopeerimisest Skype’i Tallinna kontori kahe vestlusgrupi näitel. Magistritöö Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.

Põhjused, miks internetist saadud keeleaines sobib (ka kontaktlingvistiliseks) uurimiseks

Igaüks, kes on kunagi teinud keelelist välitööd, kujutab ette, mis raskused võivad tekkida, kui palju tuleb teha eeltööd jne. Samuti on vaja keelejuhtide nõusolekut, mida ei pruugi alati saada. Üpris mahukas töö on aga salvestatud andmete ümberkirjutamine (litereerimine). Kuna mõnes uurimuses on oluline märkida pause ja nende pikkust, intonatsiooni jms, võib isegi lihtne ümberkirjutamine tohutult palju aega võtta. Internetist saadud keeleaines aitab lahendada mitmesugused välitöö puhul tekkivad probleemid:

- Kui tegemist ei ole just kirjavahetusega või ainult sõpradele mõeldud blogipostitusega, siis on see materjal avalik.
- Jääb ära mahukas litereerimistöö ja sellega seonduvad transkriptsiooniprobleemid.
- Saab lühikese ajaga salvestada palju andmeid.
- Tihtilugu on näha, missugune on kasutaja suhtlusvõrgustik, ning vaadata nähtuste esinemust ja levikut kommenteerijate, sõprade, virtuaalkogukonna liikmete jt hulgas.

Mõningaid näiteid

Kontaktidest johtuv mõju võib levida suhteliselt ruttu ja enam-vähem terves keelekogukonnas. Klassikaline näide on eesti *kohvik*, mida kasutati vene keeles ka siis, kui eesti keele oskus ei olnud veel laialt levinud; samas ei pruugi see aga alati olla nii. Esiteks võib leida valdkondlikke erinevusi, näiteks vaevalt et venelastest juuksurid hakkaksid kasutama muidu ülikoolides levinud eesti laenu *айнепункт* < *ainepunkt*); teiseks, ka see, mida nimetatakse üldkeeleks, võib erineda olenevalt kõneleja-kirjutaja vanusest, suhtlusvõrgustikest, huvidest jne. Seetõttu võib uurija avastada internetist nii sõnavaras kui ka grammatikas selliseid kontaktnähtusi, mida ta ei pruugi märgata, kuna ei puutu vastava kõnelejaskonnaga kokku. Nõnda on blogide materjali põhjal selgunud, et kohalikud venelased kasutavad eesti sõna *liiklus* vene keeles sootuks muus tähenduses: *ликлус* (esineb veel variantides *лииклус* ja *лийклус*) tähendab 'liikluspolitsei' või 'liikluspolitseinik'.

Nagu suulises kõneski, ei piirdu interneti koodivahetus vaid üksikute sõnadega. Mõned blogijad kasutavad oskuslikult seda, mida nimetatakse vahelduvaks koodivahetuseks, s.o vahetus toimub üksi-

kute lausete või isegi lõikude järel. Venekeelsetes blogides esineb väga sageli vahelduvat koodivahetust tsiteerimisel, kusjuures tsiteerida võidakse pikemat lõiku kas nt dokumendist, seadusest vms. Seega eeldab kirjutaja, et lugejad oskavad eesti keelt ja täpne tsitaat aitab vältida arusaamatusi. Teine põhjus, miks selline koodivahetus esineb, on kontrast. Kirjutaja võib luua kontrasti enda jutu ja tsiteeritava vahel. Kontrastile lisanduvad vahel ka eri tähestikud.

Järgmises lõigus räägib blogija juhtumist, kui tal oli nädalavahetusel korteris suur pidu. Kirjeldamine käib vene keeles. Seejärel mainib kirjutaja naabrit, kes järgmisel päeval heatahtlikult uudistas, mis seal korteris toimus.

Coced 'naaber': kas sul oli eile sünnipäev?

Я 'mina': ei, mul oli eile nädalavahetus!

Niisugustel juhtudel on oluline, et kirjalik tekst ning kirjaliku ja suulise teksti tunnustega internetisuhtlus pole nii üürrike kui suuline kõne, st see on fikseeritud. Kui uurijat huvitab, mis asjaoludel ja mis funktsioonides vahelduv koodivahetus esineb, võib ta esinemisjuhud märgistada ja saada nii endale soliidse uurimismaterjali.

Suulisest kõnest puudub üks oluline keelte kokkupuutel tekkiv nähtus, nimelt erinevad kirjaviisid, kirjaviiside valikud, ortograafia, kirjade kombineerimisvõimalused jne. Foorumites ja blogides on tihti kasutusel mittenormingulised kirjaviisid, kuid see ei tähenda, et kasutajad oleksid tingimata kirjaoskamatud või laisad. Seal, kus mitu keelt kokku saab, võib kirjaviis muutuda oluliseks tööriistaks. Nagu Marja Vaba⁷ seletab: eesti ortograafias translitereeritud ingliskeelsed sõnad väljendavad ironiat või osutavad keelelisele mängule: *K on ohvlainis* (inglise *off-line*), kus lisaks eestipärasele ortograafiale on eesti käändelõpp; kõik kokku muudab see sõna nii-öelda koduseks ja kõnekeelseks ning osutab kirjutaja naljatlevale toonile. Vene ja eesti keele puhul on aga tegemist sootuks erinevate tähestikega, seetõttu on mänguruumi veelgi rohkem. Kaks tähestikku saavad kokku ühes sõnas: kommenteerija kirjutab postituse juurde ühesõnalise kommentari *нõуc* (< *nõus*). Võib öelda, et see on rohkem kui mäng, sest ilmselt tajub ta,

⁷ Vaba, Marja 2011. Inglise-eesti koodikopeerimise kommunikatiivsest aspektist Skype'i Tallinna kontori näitel. – Matteus, Ave ja Zabrodskaja, Anastassia (toim) Noored filoloogid kirjanduse ja keele piirimail. Tallinn: TLÜ eesti keele ja kultuuri instituut, 386–387.

et kuigi vene *ы* on eesti *õ* tavaline translitereerimisvaste, on häälikud siiski üpris erinevad.

Mõnikord näitavad blogijad oma keelelist teadlikkust ja mängivad meelega tähestikuga. Nt selgub, et kui mõni vene sõna kirjutada eesti tähtedega (kas translitereerida täpselt või mõne väike lahknevusega), siis on eesti sõnal ka tähendus. Üks kommenterija paneb kirja vene vanasõna: *не буди лихо, пока спит тихо*, otsetõlkes 'ära ärata häda, kui ta magab vaikselt', mis vastab umbkaudu inglise ütlusele *don't trouble trouble till trouble troubles you*. Teine näeb sõnas *лихо* potentsiaali ja vastab sellise kommentaariga: *не буди лиха, пока спит тихо*. See päästab valla sarnaste kommentaaride tulva: järgmine kommenteerija jätkab riimis *не буди کالا, пока его мало* 'ära ärata kala, kui seda on vähe' (iseasi, kas sellel on mingi tähendus, kuid siin on oluline rõõm keelemängust). Järgmine improvisatsioon on hoopis teisel teemal: *вõиду я на улицу* 'lähen õue', kus tõmmatakse paralleele vene *verbivormi* *выйду* 'lähen välja' ja eesti nimisõnavormi *võidu* vahel.

Nagu näha, ilmnevad blogides, mis on isiklikum sfäär kui foorumid ja portaalid, mitmesugused kontaktist tingitud nähtused. See näitab, et koodivahetus ei ole pelk kompromiss suhtluses eestlastega või uute mõistete tähistamise viis, vaid juba juurdunud tava grupisisises suhtluses. Sellega kaasneb keeleline loovus ja kahe keele ressursidega teadlik manipuleerimine. Need on vaid mõningad näited sellest, mida kontaktlingvist võib internetist leida. Materjal on mitmekesine, seda on palju. Jätakuks ainult uurijaid!